

Рецензії

Роман РАДОВИЧ

ДУХОВНО-КУЛЬТУРНИЙ ВИМІР ТРАДИЦІЙНОГО БУДІВНИЦТВА

Сілецький Р. Традиційна будівельна обрядовість українців / Роман Сілецький. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. — 428 с.

Народне будівництво є однією з найбільш важливих складових традиційно-побутової культури етносу, в якій відображена його історична доля, соціальні, виробничі і побутові відносини, а також міжетнічні взаємозв'язки. Зазнаючи постійного вдосконалення і збагачення, впродовж віків будівельна культура стійко зберігала споконвічні етнічні традиції. Вивчення основних типологічних ознак житлобудівництва (горизонтального планування, системи опалення, техніки та технології будівництва, конструктивних особливостей окремих елементів тощо) дає надійні підстави для з'ясування ряду суттєвих питань, які стоять перед сучасною українською етнологією, найважливішим із яких є походження та шляхи розвитку житла українців. Однак, розв'язання цих питань, зокрема дослідження генезису житла, не може бути повноцінним без залучення матеріалів із царини духовної культури, зокрема будівельної обрядовості, оскільки остання формувалася разом із будівельними традиціями етносу впродовж тисячоліть. Вивчення будівельних звичаїв та обрядів дає можливість реконструювати певні явища та етапи розвитку народного житла, які не дожили до нашого часу, а збереглися у редукованій формі в повір'ях, прикметах, звичаях, обрядах, що супроводжують процес будівництва. Власне будівельній обрядовості, одній із маловивчених галузей традиційно-побутової культури українців, присвячена монографія сучасного українського вченого Романа Сілецького «Традиційна будівельна обрядовість українців». У праці дослідник ставить перед собою мету з'ясувати походження будівельної обрядовості та встановити семантику її компонентів.

У першому розділі автор зосереджує увагу на стані вивчення предмету дослідження, зупиняється на огляді відповідних джерел та наукового доробку вітчизняних і зарубіжних народознавців. Важливе місце в джерельній базі монографії займає величезний особистий польовий матеріал, зібраний впродовж 1994—2006 рр. майже у трьохстах населених пунктах України. Власне він і дав змогу ученому під іншим кутом зору розглянути реалії будівельної обрядовості українців, запропонувати свій оригінальний погляд на її семантику. Другий розділ праці присвячений прикметам, повір'ям, звичаям та обрядодіям, пов'язаним із будівельним матеріалом (деревиною, камінням, глиною тощо). Особливу увагу приділено підбору та заготівлі будівельної деревини, яка становила основу народного будівництва. Глибоко ана-

лізуючи наявний фактологічний матеріал, автор розглядає певні табуйовані дерева (биті громом, вивалені бурєю, дерева з боковим відростком, з наростами тощо) та камені, які заборонялось використовувати у будівництві, як гіпотетичний меморіальний знак можливих захоронень, локус, де перебуває душа померлих. Дослідження засвідчує тісний зв'язок між специфікою вибору будівельного матеріалу та загальнослов'янськими поховальними звичаями, уявленнями про душу, потойбічний світ та різні категорії «нечистих» мерців.

Надзвичайно вагомим етапом будівництва був вибір місця під майбутнє житло. Власне ці питання розглянуті у третьому розділі роботи. Перш за все існував цілий комплекс заборон та прикмет, відповідно до яких певна ділянка землі вважалась придатною («чистою») чи непридатною («нечистою») для спорудження будівлі. Нечистими вважались місця захоронень, чиеїсь насильницької смерті, нещасливих випадків, самогубств тощо. Народний звичай забороняв будувати на стежках, межах, дорогах, перехрестях, згарищах, на «окапі» старої хати, на місці викорчуваних дерев і кущів та ін. Прикмети та повір'я, які супроводили вибір ділянки для майбутнього житла та окремих господарських споруд, на думку автора, були спрямовані на те, щоб вибрати ритуально «чисте» місце від різних категорій «нечистих» мерців, оскільки будь-які контакти з ними становили загрозу життю мешканців хати.

Остаточну відповідь щодо придатності місця для зведення на ньому житла давали ворожіння («гадання»). Автор виділяє декілька груп таких «гадань». Інколи це здійснювали «професійні» сільські ворожити, майстер чи сам господар. Окрему групу ворожінь становили спостереження за поведінкою представників тваринного світу (великої рогатої худоби, собаки, kota, мурашок, жаби тощо). Третя група ворожінь пов'язана із застосуванням у них речей і явищ неживої природи та спостереження за змінами їх фізичних властивостей під впливом певних штучно створених умов (підкидання грошей, капелюха, вогню, води, зерна, хліба, появи роси на різних предметах тощо). Інколи застосовували й комбіновані ворожіння, які охоплювали як різні предмети, так і способи дії. Автор помічає, що за структурою та основними компонентами гадання, пов'язані із вибором місця під житло, близькі до ритуалу кормлін-

ня душ померлих, який характерний для поминальних звичаїв українців і наявний як у родинних, так і календарних обрядах. Р. Сілецький доходить висновку, що комплекс заходів, пов'язаних з вибором ділянки під будову, спрямований на вибір місця «чистого» від чужих покійників, які б могли зашкодити майбутнім мешканцям, оскільки, відповідно до уявлень українців, «мрець був охоронцем лише свого роду, а чужому міг зашкодити». І лише чисте від чужого мерця («домовика») місце могло бути запорукою добробуту її мешканців.

У традиційній будівельній обрядовості важливе значення мав вибір часу для будівництва (власне початку будівництва), а також заготівлі будівельного матеріалу та вселення у новозбудоване житло (рік, фаза місяця, день тижня, пора доби). На основі аналізу значного обсягу польового та джерельного матеріалу Р. Сілецький стверджує, що вибір часових меж ґрунтувався на уявленнях про «щасливий» і «нещасливий» час, про його ритуальну нерівноцінність. Будівництво вписувалося у річний народний календар: не розпочинали будову у високосний рік, уникали постів та окремих святкових днів, перевагу віддавали «легким», «щасливим», «парним» дням та першій половині світлової частини доби. Переходили у нове житло переважно до початку осінніх поминальних свят. Окремий розділ присвячено особі майстра-будівельника, який відігравав вагому роль у комплексі традиційної будівельної обрядовості. Останнього наділяли надприродними властивостями, вважали, що життя мешканців майбутньої хати перебуває у прямій залежності від нього. Автор аргументовано довів, що такі уявлення ґрунтуються на давніх загальнослов'янських уявленнях про світ живих та померлих, адже, відповідно до них, майстер, зводячи будівлю, «порушував спокій покійників», локусом яких було підземелля.

У шостому розділі розглянуто феномен будівельної жертви у контексті українського народного житла, походження звичаю «закупляння» місця на хату тощо. На основі аналізу значного масиву матеріалу автор аргументовано доводить, що будівельна жертва виникла у дохристиянські часи, коли предки українського народу споруджували землянкове та напівземлянкове житло, технологія зведення якого передбачала заглиблення в землю, що, відповідно до індоєвропейських вірувань, порушувало спокій меш-

канців потойбічного світу. Будівельна жертва, таким чином, мала маністичне походження, слугувала умиловлявальним обрядом, своєрідним викупом (призначеним мерцям) за порушення меж і спокою підземного потойбіччя. У наступному розділі увагу спрямовано на маловивчений досі аспект будівельної обрядовості — заборонах, повір'ях, обрядодіях, пов'язаних із зведенням основних конструктивних елементів житла (підвалин, стовпів, стін, вікон, дверей, сволоків тощо), які, передовсім, перебувають у безпосередньому зв'язку з уявленнями про потойбічний світ, поховальними звичаями, культом предків, архаїчними будівельними традиціями. В обрядово-звичаєвому комплексі, який супроводжував зведення житлових та господарських споруд, помітне місце займало будівельне деревце, звичай встановлення якого на кроквах новобудови відзначається надзвичайною стійкістю майже на усій етнічній території українців. На думку автора, появу на новобудові будівельного деревця і прибирання його після завершення основних будівельних робіт слід розглядати як способи запрошення душ померлих родичів, предків для підтримки і опіки живих та наступне відправлення їх у потойбічний світ.

Дев'ятий розділ присвячений системі опалення житла в контексті світоглядних уявлень та будівельної обрядовості українців. Автор прослідковує незаперечний зв'язок окремих компонентів системи опалення (піч, вогнище, пристрої відведення диму тощо) із культом вшанування покійних предків. Він доходить висновку, що в основі сакралізації домашнього вогнища лежить давній, індоєвропейський за походженням, поховальний обряд через трупоспалення, який побутував на українських землях майже до кінця I тис. н. е. Завершують розгляд комплексу будівельної обрядовості звичаї та обряди, пов'язані із вселенням у новозбудову. Відповідно до повір'їв, нова оселя таїла загрозу неминучої смерті (до року часу) для її мешканців, зокрема, того,

хто перший до неї ввійде. Українці вдавалися до різних ритуально-магічних способів уникнення цієї небезпеки. Серед них підміна молодих господарів на знесилених старців, які вже віджили свій вік, різних тварин і птахів (кота, собаку, півня, курку тощо), маленьких дітей (які, відповідно до уявлень, були безгрішними й виконували апотропеїчну функцію). Автор аргументовано доводить, що небезпека, яку таїла нова оселя для майбутніх мешканців, в уявленнях українців була пов'язана з чужими покійниками, які могли знаходитись на теренах новобудови. А житло (первісно заглиблене) частково знаходилося у межах потойбічного світу, населеного як своїми, так і чужими покійниками (перші із яких опікувалися своїми нащадками, а другі могли й шкодити). Загальні висновки логічно випливають із змісту роботи: світоглядною основою традиційної будівельної обрядовості українців є конкретні реалії родово-патріархального побуту. З одного боку, це ідеологічні уявлення про потойбічний світ, могутність мерців і визначальний вплив предків на долю живих, давні поминальні звичаї та обряди тощо, з іншого — архаїчні форми житлового будівництва.

На завершення, необхідно відзначити величезне наукове і пізнавальне значення праці Р. Сілецького. Її основні положення і висновки істотно поглиблюють і розширюють дотеперішнє бачення української народознавчої науки із царини задекларованої проблематики. У ній вперше в українській етнології повір'я, прикмети, звичаї та обрядодії, якими супроводжувався процес будівництва, розглянуті не описово в контексті окремих фольклорних реалій, як це робилось досі, а як цілісна струнка система, підпорядкована світоглядним уявленням, що сягають своїми коренями глибокої давнини. Загалом же, без перебільшення можемо констатувати, що запропоноване дослідження має неабияке значення не тільки для української та загальнослов'янської, а й для етнологічної науки взагалі.